

Анатолій МАРТИНЮК,

orcid.org/0000-0003-2553-8598

доктор педагогічних наук,

професор кафедри мистецьких дисциплін і методик навчання

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) *mart_ak@ukr.net*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПЦІЙ МУЗИЧНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ХОРОВИХ ДИРИГЕНТІВ

У статті розглянуто питання формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі вивчення концепцій музично-педагогічної діяльності українських хорових диригентів. Висвітлюються теоретичні та практичні засади становлення гуманітарного світогляду та професійно значущих рис особистості музиканта-педагога й диригента, викладені в науково-методичних працях академіка Миколи Колесси.

Розкрито художню естетику та педагогічні засади Одеської хорової школи з точки зору формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. Виокремлено ті змістовні константи в організації освітнього процесу, які віддзеркалюють професіограму майбутньої музично-педагогічної діяльності студента. Відзначено, що такий методологічний підхід отримує відбиток у викладанні широкого кола гуманітарних, музично-теоретичних, музично-виконавських та диригентсько-хорових дисциплін.

Простежується динаміка розвитку ідей Одеської хорової школи щодо формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва на прикладі аналізу музично-педагогічної та наукової діяльності професора Віталія Газінського. Відзначаються новаційні риси навчально-методичного посібника «Навчальний хор», зокрема обґрунтування у ньому положення щодо поглиблення синтезу науки і творчості в царині мистецької освіти.

Розкриваються методологічні засади розвитку професійно значущих рис особистості майбутніх учителів музичного мистецтва, викладені в низці наукових праць визначних діячів Київської диригентсько-хорової школи: Болеслава Яворського, Миколи Леонтовича, Олександра Раввінова.

Узагальнено педагогічні ідеї видатних представників Харківської диригентсько-хорової школи Агнеси Мірошникової та Інеси Гулеско з точки зору формування професійної компетентності майбутніх музикантів-педагогів.

Ключові слова: професійна компетентність, учителі музичного мистецтва, концепції музично-педагогічної діяльності, українські хорові диригенти.

Anatolii MARTYNIUK,

orcid.org/0000-0003-2553-8598

PhD in Pedagogy,

Professor at the Department of Art Disciplines and Teaching Methods

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) *mart_ak@ukr.net*

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF PROSPECTIVE TEACHERS OF MUSICAL ART IN THE PROCESS OF STUDYING THE CONCEPTS OF MUSICAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF UKRAINIAN CHORAL CONDUCTORS

The article deals with the formation of professional competence of prospective teachers of musical art in the process of studying the concepts of musical and pedagogical activity of Ukrainian choral conductors. The theoretical and practical principles of formation of humanitarian outlook and professionally significant personal traits of a musician-teacher and conductor, stated in the scientific and methodical works of academician Mykola Kolessa, are highlighted.

The artistic aesthetics and pedagogical foundations of the Odessa choral school in terms of formation of professional competence of prospective teachers of musical art are revealed. Those substantive constants in the organization of the educational process, which reflect the professionogram of the prospective musical and pedagogical activity of the student, are highlighted. It is noted that this methodological approach is reflected in the teaching of a wide range of humanitarian, musical-theoretical, musical-performing and conducting-choral disciplines.

The dynamics of development of ideas of Odessa choral school on formation of professional competence of the prospective teachers of musical art on an example of the analysis of musical-pedagogical and scientific activity of professor Vitalii Hazynskyi is traced. Innovative features of the educational-methodical manual "Educational chorus" are noted, in particular, the substantiation in it of the provision on deepening the synthesis of science and creativity in the field of art education.

The methodological basis for the development of professionally significant features of the personality of prospective teachers of music art, set out in a number of scientific works of prominent figures of the Kiev conductor-choral school: Boleslav Yavorskyi, Mykola Leontovych, Oleksandr Ravvinov, is revealed.

The pedagogical ideas of the outstanding representatives of the Kharkov conducting-choral school Ahnesa Miroshnykova and Inesa Hulesko are summarized from the point of view of forming professional competence of prospective music teachers.

Key words: professional competence, music teachers, concepts of musical and pedagogical activity, Ukrainian choral conductors.

Постановка проблеми. У духовному житті українського суспільства на початку ХХІ століття відбуваються суттєві зміни. Вони віддзеркалюють реалії сьогодення та пошуки подальших векторів розвитку країни на шляху її інтеграції до європейської й світової спільноти. Виразна динаміка цих змін простежується також в системі музично-педагогічної освіти. Місія наукової спільноти полягає, на нашу думку, у розробці такої моделі музично-педагогічної освіти, яка б увібрала унікальний національний досвід художньої культури і педагогіки минулого й сучасності, та музично-естетичні концепції, які склалися на теренах європейських та інших країн. Такі методологічні зміни в мистецькій освіті актуалізують проблему осмислення професіограми музиканта-педагога. Під нею ми розуміємо ті риси його особистості, в яких отримує відбиток поліфункціональність творчої діяльності. Надзвичайно цінною у цьому контексті є наукова спадщина видатних діячів української диригентсько-хорової школи ХХ – початку ХХІ століття.

Аналіз досліджень. Історія, теорія і методика музичної освіти стали предметом глибокого наукового вивчення хоровими диригентами, педагогами і вченими в різних регіонах нашої країни. Серед них М. Колесса, К. Пігров, В. Газінський, Л. Кузьміна, О. Раввінов, О. Ростовський, В. Черкасов, І. Гулеско та ін. У широкому масиві наукових праць отримує всебічне висвітлення професіограма творчої діяльності музиканта-педагога й хорового диригента.

Подальші наукові студії потребують, на наш погляд, більш глибокого увиразнення тих змістовних ліній, які розкривають мистецько-педагогічну складову функціонування закладів загальної середньої освіти. Розкриття феномену особистості педагога музиканта набуває у цьому контексті виняткової значущості.

Мета статті – висвітлити основні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі вивчення

концепцій музично-педагогічної діяльності українських хорових диригентів.

Виклад основного матеріалу. Найяскравішим презентантом потужної диригентсько-хорової школи, що історично формувалась на теренах Західної України є Львівська диригентсько-хорова школа ХХ – початку ХХІ століття. Її фундатором став видатний композитор, диригент, педагог і вчений Микола Колесса. Він блискуче поєднував два види диригування: оперно-симфонічне та хорове. Йому була притаманна також яскрава наукова активність.

Формування професійної компетентності музикантів-педагогів, хорових диригентів у класі М.Ф. Колесси має своїм підґрунтям усвідомлення професіограми їх майбутньої діяльності. Оволодіння її основними компонентами відбувається поетапно. Воно вибудовується у таку змістовну лінію: становлення в загальних рисах виконавської інтерпретації під час самостійної роботи студента над музичним твором; осягнення образності, музичної драматургії і технічних засобів твору в класі диригування; втілення художньої концепції в репетиційному процесі та в концертному виступі.

Музична педагогіка М.Ф. Колесси вже на початковому її етапі набуває всебічного наукового обґрунтування. Ідея створення підручника з диригування отримала втілення у праці «Диригентський poradnik», опублікованій у 1938 році. До складу авторського колективу увійшли такі відомі музиканти та вчені, як Василь Витвицький, Зиновій Лисько і Микола Колесса. Навчальний посібник став першою на теренах Західної України працею, в якій було висвітлено широке коло проблем, дотичних до диригентського мистецтва.

Важливою складовою праці став представлений Василем Витвицьким стислий теоретичний курс, в якому висвітлюються загальні основи музики; подано відомості з гармонії, поліфонії, контрапункту, історії музики; зроблено огляд виражальних можливостей окремих музичних

інструментів. Вокально-інтонаційне опанування музичних творів всебічно розкривається в окремій частині праці, яку написав Зиновій Лисько.

Диригентське мистецтво отримує в навчальному посібнику всебічне висвітлення. Воно розкривається у чотирьох окремих розділах, які написав Микола Колесса. Предметом розгляду є такі основні питання: тактування, інтонаційно-стильовий аналіз та виконавське опанування музичного твору диригентом; реалізація мистецького задуму в процесі репетицій з хором, визначальні риси диригування оркестром.

Концепція музично-виконавської та педагогічної діяльності отримує у Миколи Колесси найбільш повне наукове обґрунтування в навчальному посібнику «Основи техніки диригування» (1960 рік, друге доповнене видання – 1973 рік). Ця фундаментальна праця стала теоретичною базою Львівської диригентської школи. Диригентське мистецтво розглядається автором як надзвичайно складний вид не лише суто художньої, а й загалом людської діяльності.

Його специфікація впливає із колективного характеру музичних дій та широкого вектору функціонування мистецького колективу як соціального організму. Ці ідеї та положення, викладені Миколою Колессою мали великий вплив на формування гуманітарного та художнього світогляду декількох поколінь музикантів-педагогів та хороших диригентів. Глибоке розкриття теоретичного матеріалу, розлогий методичний супровід, широкий історико-культурологічний контекст роблять цю працю цінним джерелом становлення їхньої неповторної мистецької індивідуальності.

Навчальний посібник Миколи Колесси має виняткове значення для формування професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва у такому його аспекті як музично-виконавська діяльність з малими, або великими вокально-хоровими чи інструментальними художніми колективами. Цю книгу необхідно розглядати не лише з точки зору викладених в ній теоретичних положень, а й як цінне джерело розвитку суто практичних навичок та умінь.

Глибоке осмислення майбутніми викладачами музичного мистецтва змісту навчального посібника сприяє осмисленню широкого кола питань, пов'язаних з виконавською інтерпретацією музичних творів, передусім за допомогою диригентської техніки, міміки, а також психологічного впливу на художній колектив. Навчальний посібник сприяє поглибленню знань мистецько-освітнянської спільноти з циклу диригентсько-хорових та музично-теоретичних дисциплін. Упродовж

багатьох десятиліть ця унікальна праця також була і є цінним джерелом інтелектуального та духовного розвитку студентської молоді, яка опановує музичне мистецтво.

Визначним явищем національної музичної культури ХХ – початку ХХІ стала Одеська диригентсько-хорова школа. Предметом нашого розгляду є висвітлення художньої естетики та педагогічних засад цієї школи з точки зору формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. Обраний нами тематичний вектор наукової розвідки спонукає виокремити ті особливості функціонування цієї школи, в яких отримує відбиток її музично-педагогічна складова.

Фундатором школи був видатний хоролий диригент, педагог і вчений Костянтин Пігров. Феномен хорового співу отримує всебічне висвітлення в його науковій праці «Керування хором» (Пігров, 1962). В книзі обґрунтовується цілісна музикознавча та педагогічна теорія функціонування хорового колективу, здійснюється аналіз основних елементів хорової звучності, розкривається широке коло питань виконавської інтерпретації хорової музики, простежується динаміка формування професійно-значущих рис особистості музиканта-педагога.

Організація освітнього процесу є такою, яка свідчить про наявність у її структурі тих змістовних констант, які віддзеркалюють професіограму майбутньої музично-педагогічної діяльності студента. Такий методологічний підхід виразно простежується у викладанні широкого кола гуманітарних, музично-теоретичних, музично-виконавських та диригентсько-хорових дисциплін.

Музично-педагогічна система Костянтина Пігрова було впроваджена на диригентсько-хоровому факультеті у повному обсязі в 1947 році. Саме у цей час хор студентів під його орудою виконав «Реквієм» В.А. Моцарта. Це стало видатною подією не лише в історії консерваторії, а і музичної культури міста.

Виконавська інтерпретація цього шедевра світової музичної класики віддзеркалювала основні ідеї та положення музично-педагогічної концепції Костянтина Пігрова. Надзвичайною змістовною наповненістю вирізнялася підготовча робота над твором. Костянтином Пігровим було ініційовано внесення необхідних доповнень до змісту гуманітарних, і передусім музично-теоретичних дисциплін.

В змісті навчальних дисциплін у цей час можна виокремити такий тематичний вектор: літургійна музика різних історичних періодів з огляду на

її художню семантику та особливості виконавської інтерпретації; інтонаційно-стильові засади духовної музики як методологічне підґрунтя її звукового втілення; канонічний текст реквієму та множинність його структури у різних авторів; переклад канонічного тексту реквієму.

Предметом всебічного розгляду стає така проблематика: образний стрій і музична стилістика «Реквієму» В. Моцарта; жанрові ознаки і музична драматургія «Реквієму» В. Моцарта з огляду на еволюцію хорового стилю композитора; «Реквієм» В. Моцарта як найвище втілення в музиці трагедії людського буття; осмислення в «Реквіємі» В. Моцарта теми Смерті як загальнолюдської трагедії, а й як гострого особистого переживання; театральність «Реквієму» В. Моцарта як одна із визначальних його ознак; принципи наскрізного розвитку тематичного матеріалу в «Реквіємі» В. Моцарта як характерна риса симфонічного мислення композитора; виразна диференціація вокального та інструментального викладу, зростання ролі суто гармонічних закономірностей; синтез гомофонно-гармонічного й поліфонічного викладу як прикметна ознака музичної мови твору.

Педагогічна діяльність Костянтина Пігрова відзеркалювала основні ідеї та положення його музично-теоретичної концепції. «Педагогічна система визначного диригента містила такі змістовні домінанти: досягнення точності звуковисотного інтонування, вірне відтворення метроритмічної структури звукової лінії твору, узгодженість усіх складових хорового ансамблю, осмислення художньої образності та музичної стилістики в проекції на виконавську інтерпретацію; аналіз психолого-педагогічних засад функціонування хорового колективу» (Мартинюк, 2021: 267).

Костянтин Пігров висловив низку цінних думок, в яких розкривається феномен хорового виконавства. Вони є засадничими для формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. Важливим джерелом поглиблення світоглядних уявлень студентів в царині хорового співу стала наявність спільних змістовних ліній у викладанні різних навчальних дисциплін. Серед них: уявлення про музику як вид мистецтва; виховна та просвітницька місія хорової музики; усвідомлення образності, жанрових і стильових ознак хорової музики різних історичних епох; ознайомлення з широким колом питань, дотичних до виконання музичних творів; осмислення психолого-педагогічних засад діяльності диригента і хору; взаємозв'язок літературно-поетичного й музичного первеню в хоровій музиці.

Музично-педагогічні погляди Костянтина Пігрова стали методологічним підґрунтям для подальших наукових студій в галузі хорового мистецтва та освіти. Прикладом тісного спадкоємного зв'язку традицій школи є творчий і науково-методичний доробок видатного хорового диригента і педагога, народного артиста України, професора Віталія Газінського. Його багатолітня, подвижницька праця на теренах Поділля увінчалася виникненням у цьому регіоні нашої країни сучасної музично-педагогічної школи.

Мистецькі та педагогічні засади цієї школи отримали найбільш повне висвітлення в навчально-методичному посібнику «Навчальний хор» (Газінський, 2012). Ця ґрунтовна праця створена колективом авторів – професором Віталієм Газінським і доцентами Тетяною Лозінською й Костянтином Дабіжею. Упродовж багатьох десятиліть вони викладали у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського. Книга узагальнює багаторічний досвід музично-виконавської та науково-педагогічної діяльності знаних у нашій країні діячів хорової культури.

Важливим з огляду на формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва є висвітлення у книзі виховної місії хорового співу. Висловлюється думка про те, що він не тільки розширює межі художнього пізнання, а й є важливим чинником залучення українців до активного культуротворення в суспільстві (Газінський, 2012: 5). Плідною для збагачення професіограми нової генерації музикантів-педагогів є обґрунтування положення щодо поглиблення синтезу науки і творчості в царині мистецької освіти. Воно розкривається на прикладі викладання диригентсько-хорових дисциплін.

Професор Віталій Газінський залучив до неосвященного світу хорового мистецтва багато поколінь студентської молоді. Під його орудою хорова капела філармонії, а також університету стали підґрунтям для проведення наукових досліджень з проблем виконавського музикознавства та музичної педагогіки. Інноваційною рисою навчально-методичного посібника «Навчальний хор» є висвітлення низки положень щодо концептуальної значущості та взаємозв'язку хорового строю і вокальної культури хору в досягненні ансамблевої злагодженості виконання (Мартинюк, 2021: 301).

Яскравим феноменом української музичної культури ХХ – початку ХХІ ст. стала Київська диригентсько-хорова школа. Вивчення її концептуальних мистецьких та освітніх засад є актуальним з огляду на формування професійної

компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. Методологічним підґрунтям цієї школи стали музично-педагогічні ідеї М.В. Лисенка, М.Д. Леонтовича, К.Г. Стеценка, П.О. Козицького та інших видатних діячів національної музичної культури.

Позитивну динаміку розвитку школи визначили такі основні чинники: українознавча спрямованість функціонування як домінуюча ідея її розвитку; відчутний вплив музично-теоретичної концепції Болеслава Яворського на розбудову музичної освіти тріступеневого рівня; впровадження в систему диригентсько-хорової педагогіки досягнень філософії, історії, педагогіки, психології.

Важливим джерелом формування національної диригентсько-хорової школи у першій половині ХХ століття стала наукова і педагогічна діяльність видатного музиканта і вченого Болеслава Яворського. Науковий доробок вченого охоплює низку тематичних векторів: обґрунтування теорії ладового ритму; створення музично-історичної концепції; виявлення спільних змістовних ліній у викладанні широкого кола гуманітарних, музично-теоретичних й музично-історичних дисциплін в проекції на проблематику хорового виконавства та педагогіки.

Ним було ініційовано вивчення спеціальних курсів щодо будови голосового апарату, сутності інтуїції та ін. Місія виконавського мистецтва полягала в його вченні у розкритті образності музичних творів та емоційному впливі на слухача (Кузьміна, 1984: 50).

В окремих працях Болеслава Яворського висвітлюється питання вокального мистецтва, такі як: виконавське втілення українських народних пісень, механізм дихання в співі, специфічні ознаки камерного сольного співу. Вони віддзеркалюють досвід співпраці вченого з видатним італійським співаком Камілло Еверарді, у той час коли він був концертмейстером в класі вокалу.

Виняткову цінність з огляду на формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва становлять естетичні та педагогічні ідеї видатного композитора Миколи Леонтовича. Вони розкриваються в його навчальному посібнику «Практичний курс навчання співу у середніх школах України». Педагогічні погляди М.Д. Леонтовича утворюють цілісну концепцію музичної освіти, мають своїм джерелом визнання провідної ролі фольклору, оволодіння нотною грамотою встановлення взаємозв'язку різних видів музичної діяльності, осягнення національної ладової і метроритмічної специфіки, емоційно-

образної сутності музичного навчання (Ростовський, 2011: 136).

Надзвичайно цінною для формування професійно значущих рис особистості майбутніх учителів музичного мистецтва є книга Олександра Раввінова «Методика хорового співу в школі» (Раввінов, 1969). Вона узагальнює багатолітню музично-виконавську діяльність автора з хоровим колективом хлопчиків та юнаків.

Вчений і педагог розкриває динаміку розвитку голосу дітей; висвітлює методи вокальної діагностики; здійснює аналіз мутації голосу як фізіологічного явища та окреслює стадіальність її проходження; визначає ті педагогічні умови, які сприятливі для збереження голосу. Володимир Черкасов зазначає, що «О. Раввінов ... розробив форми і методи навчання нотної грамоти, запровадив методики зарубіжних педагогів, серед яких: абсолютна система сольмізації та болгарська Столбіца» (Черкасов, 2014: 103).

Олександр Раввінов висловлює в книзі думку щодо необхідності використання учнем у процесі співу мовного діапазону, який йому притаманний. Автор праці робить застереження стосовно припинення співу під час загострення мутації та перенесені центру уваги на слухання хорової музики та розвиток музичного слуху. Така система вокально-хорового виконання створює підґрунтя для подальшої виконавської діяльності, після того як голосовий апарат набуде стійких ознак.

Відзначимо ті принципи, які вирізняли педагогічну діяльність визначних діячів київської диригентсько-хорової школи. Серед них: гуманізм; новаторство; єдність освітньої, розвивальної та виховної функції; збереження регіональних педагогічних традицій Центральної України; індивідуальне навчання через групове; майстерна інтерпретація творів не лише з музичної точки зору, а й збоку літературно-музичного синтезу.

Визначним діячем Харківської диригентсько-хорової школи була заслужений діяч мистецтв України, кандидат мистецтвознавства, професор Агнеса Мірошникова. Диригентська педагогіка стала сенсом всього її життя. Її теоретичним підґрунтям стали наукові праці митця. Вони охоплювали такі тематичні вектори як: історико-теоретичний та виконавський аналіз хорової спадщини Кирила Стеценка, новітні тенденції у викладанні дисципліни «Читання хорових партитур», методичні засади роботи концертмейстера у класі диригування та ін.

Значущими в контексті диригентсько-хорової педагогіки є професійні компетентності, які формувалися у студентів в процесі навчання у класі

Агнеси Мірошникової. Серед них: світоглядні уявлення щодо образності та драматургії хорової музики різних жанрів і стилів; високий рівень музичного мислення; відтворення розмаїття темброво-динамічних барв, особливості виконання хорових творів в контексті синтезу музики і слова.

Велику цінність для формування професійної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва становлять ґрунтовні наукові праці професора Харківської державної академії культури Інеси Гулеско, в яких хорова культура отримує цілісне висвітлення (Гулеско, 1994, 2001). Видатний вчений і педагог запроваджує до мистецько-освітнього простору метод інтонаційно-стильового аналізу хорових композицій, обґрунтовує класифікацію жанрів хорової музики, розглядає ознаки хорового стилю на прикладі національної композиторської школи, робить глибокий аналіз хорової Шевченкіани, здійснює художню типологію реквієму та розкриває особливості індивідуальних авторських концепцій в контексті еволюції заупокійної меси.

Педагогічній діяльності видатних представників Харківської диригентсько-хорової школи були

притаманні такі принципи: гуманізм, професіоналізація, домінування особистісно спрямованого навчання, синтез емоційного і свідомого, єдність особистості і діяльності, збереження усталених в регіоні традицій виконавства та педагогіки, синкретизм художнього і технічного, науковість і послідовність отримання знань, впровадження європейського мистецького досвіду.

Висновки. Відзначимо, що вивчення музично-педагогічних концепцій українських хорових диригентів є важливим джерелом формування інтегральної фахової компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. Її сутність визначаємо як здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання і практичні проблеми у галузі музично-педагогічної, мистецької освіти або у процесі навчання, що передбачає впровадження системи спеціальних та інтегрованих художньо-естетичних знань, вмінь та навичок, спрямованої на формування готовності особистості до творчої самореалізації й професійного самовираження у сфері мистецького навчання і виховання учнів закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Газінський В.І., Лозінська Т.О., Дабіжа К.Л. Навчальний хор : навчально-методичний посібник. Вінниця : Розвиток, 2012. 224 с.
2. Гулеско І.І. Музично-художня типологія реквієму в європейському культурному контексті : монографія. Харків : ХДАК, 2001. 140 с.
3. Гулеско І.І. Національний хоровий стиль: навчальний посібник. Харків: ХДІК. 1994. 108 с.
4. Зоряний час: нариси до 95-річчя утворення ХНУМ імені І.П. Котляревського / ред.-упор. Г.І. Ганзбург. Харків : ТОВ – С.А.М., 2012. 400 с.
5. Колесса М.Ф. Основи техніки диригування. Київ : Музична Україна, 1973. 198 с.
6. Кузьміна Л. Про виконавську естетику Б. Яворського. Українське музикознавство. Вип. 19. Київ : Музична Україна, 1984. С. 37–51.
7. Мартинюк А.К. Теорія і практика диригентсько-хорової школи в Україні ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Переяслав, 2021. 491 с.
8. Пігров К.К. Керування хором. Київ, 1962. 220 с.
9. Раввінов О.Г. Методика хорового співу в школі. Київ : Музична Україна, 1969. 129 с.
10. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Богдан, 2011. 640 с.
11. Черкасов В.Ф. Теорія і методика музичної освіти : підручник. Кіровоград, 2014. 527 с.

REFERENCES

1. Hazynskyi V.I., Lozinska T.O., Dabizha K.L. Navchalnyi khor: navchalno-metodychnyi posibnyk. Vinnytsia: Rozvytok [Educational choir: educational and methodical manual. Vinnytsia: Rozvytok]. 2012. 224 s. [in Ukrainian].
2. Hulesko I.I. Muzychno-khudozhnia typolohiia rekviemu v yevropeiskomu kulturnomu konteksti: Monohrafiia [Musical and artistic typology of the requiem in the European cultural context: Monograph]. Kharkiv : KhDAK, 2001. 140 s. [in Ukrainian].
3. Hulesko I.I. Natsionalnyi khorovyi styl: navchalnyi posibnyk. [National choral style: a study guide]. Kharkiv : KhDIK. 1994. 108 s. [in Ukrainian].
4. Zoranyi chas: narysy do 95-richchia utvorennia KhNUM imeni I.P. Kotliarevskoho / red.-upor. H.I. Hanzburh. [Star time: essays for the 95th anniversary of the establishment of KhNUM named after I.P. Kotlyarevsky / editor-in-chief G.I. Hansburg]. Kharkiv : TOV – S.A.M., 2012. 400 s. [in Ukrainian].
5. Kolessa M.F. Osnovy tekhniky dyryhuvannia. [Fundamentals of conducting technique]. Kyiv: Muzychna Ukraina, 1973. 198 s. [in Ukrainian].
6. Kuzmina L. Pro vykonavsku estetyku B. Yavorskoho. Ukrainiske muzykoznavstvo. [About the performance aesthetics of B. Yavorskyi. Ukrainian musicology]. Vyp. 19. Kyiv: Muzychna Ukraina, 1984. S. 37–51. [in Ukrainian].

7. Martyniuk A.K. Teoriia i praktyka dyryhentsko-khorovoi shkoly v Ukraini XX – pochatku XXI stolittia : dys. ... d-ra ped.nauk: 13.00.01 / DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody». [Theory and practice of the conducting and choral school in Ukraine in the 20th and early 21st centuries : dissertation. ... Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.01 / Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda. Pereiaslav]. Pereiaslav, 2021. 491 s. [in Ukrainian].

8. Pihrov K.K. Keruvannia khorom. [Management of the choir]. Kyiv, 1962. 220 s. [in Ukrainian].

9. Ravvinov O.H. Metodyka khorovoho spivu v shkoli. [he method of choral singing at schoo]. Kyiv : Muzychna Ukraina, 1969. 129 s. [in Ukrainian].

10. Rostovskyi O.Ia. Teoriia i metodyka muzychnoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Theory and methodology of music education: educational and methodological manual]. Ternopil : Bohdan, 2011. 640 s. [in Ukrainian].

11. Cherkasov V.F. Teoriia i metodyka muzychnoi osvity : pidruchnyk [Theory and methodology of music education: textbook]. Kirovohrad, 2014. 527 s. [in Ukrainian].